

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

УДК: 378.013.2-057.87:37.017.4

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-
педагогічного
факультету
кандидат філософ. наук, доцент
_____ Інна САВИЦЬКА
« _____ » _____ 2024 р.

**ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО
ЗАХИСТУ**

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації, доктор
педагогічних наук, доцент
_____ Ірина СОПІВНИК
« _____ » _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему: « **Соціально-психологічна реабілітація дітей з інвалідністю в
культурно-дозвіллевій діяльності**»

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма: «Соціально-психологічна реабілітація»

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Керівник магістерської роботи

Професор _____ Ірина ДЕМЧЕНКО

Виконав _____ Ольга СТЕЦЕНКО

КИЇВ – 2024

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації

_____ Ірина СОПІВНИК.
(підпис) (ПІБ)

« ____ » _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Стеценко Ольги Василівни

Спеціальність

231 «Соціальна робота»

Освітня програма

«Соціально-психологічна реабілітація»

Тема магістерської кваліфікаційної роботи

« Соціально-психологічна реабілітація дітей з інвалідністю в культурно-дозвіллевій діяльності»

затверджена наказом ректора НУБіП України від 11 грудня 2023 р. № 2244

Термін подання завершеної роботи на кафедру «15» листопада 2024 р.

Вихідні дані до бакалаврської кваліфікаційної роботи: *наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених; матеріали періодичних видань; навчальна та довідкова література з теми дослідження.*

Перелік питань, які потрібно виконати:

1. Узагальнити теоретичний матеріал наукових досліджень з проблеми соціально-психологічної дітей з інвалідністю в культурно-дозвіллевій діяльності.
2. Підібрати відповідний діагностичний інструментарій та провести діагностику рівнів соціалізованості дітей з інвалідністю.
3. Теоретично обґрунтувати та перевірити ефективність програми соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвіллевій діяльності.
4. Розробити практичні рекомендації для реалізації програми соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвіллевій діяльності.

Дати видачі завдання « ____ » _____ 20 _____ р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ Ірина ДЕМЧЕНКО

Завдання прийняв до виконання _____ Ольга СТЕЦЕНКО

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	7
1.1. Соціально-психологічна реабілітація дітей з інвалідністю як психолого-педагогічна проблема.....	7
1.2. Особливості соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвіллевій діяльності.....	14
Висновки до першого розділу.....	21
РОЗДІЛ. 2. ДІАГНОСТИКА РІВНІВ СОЦІАЛІЗОВАНОСТІ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ	22
2.1. Організаційно-методичне обґрунтування програми дослідно-експериментальної роботи	22
2.2. Діагностика рівнів соціалізованості дітей з інвалідністю	27
Висновки до другого розділу	31
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	33
3.1. Обґрунтування та реалізація програми соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвіллевій діяльності.....	33
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи	39
Висновки до третього розділу.....	44
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49
ДОДАТКИ.....	Помилка! Закладку не визначено.

ВСТУП

Процес інтеграції України до європейського культурного простору є складним і багатогранним завданням, яке вимагає особливої уваги до різних соціальних аспектів. Однією з важливих проблем, що виникає на цьому шляху, є питання інтеграції людей з інвалідністю. Воно стало соціальним феноменом, що зобов'язує суспільство забезпечити в усіх сферах життєдіяльності людей рівні права та можливості для осіб з обмеженими фізичними можливостями. Це включає створення відповідних соціальних та економічних умов, які відповідають потребам цієї категорії громадян від моменту їх народження і протягом усього життя.

Соціальна модель інвалідності націлена на те, щоб люди з інвалідністю могли бути повністю інтегровані в життя суспільства. Таким чином, інвалідність не обмежується проблемою окремої особи чи її сім'ї. Тривалий час саме суспільство сприяло створенню бар'єрів у вигляді соціальної ізоляції та нерозуміння з боку оточення щодо людей з інвалідністю. Проте в сучасному суспільстві важливо впроваджувати зміни, що сприятимуть повноцінній участі таких людей у всі сфери суспільного життя, долаючи усталені стереотипи та бар'єри, що заважають їхній інтеграції. Зміни в соціальних структурах мають стати основним двигуном трансформацій, що дозволять людям з обмеженнями реалізовувати себе в різних сферах діяльності та бути повноправними учасниками суспільства.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності програми соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвілєвій діяльності. Досягнення поставленої мети вимагає рішення наступних **завдань**:

1. Узагальнити теоретичний матеріал наукових досліджень з проблеми соціально-психологічної дітей з інвалідністю в культурно-дозвілєвій діяльності.
2. Підібрати відповідний діагностичний інструментарій та провести діагностику рівнів соціалізованості дітей з інвалідністю.

3. Теоретично обґрунтувати та перевірити ефективність програми соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвілєвій діяльності.

4. Розробити практичні рекомендації для реалізації програми соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвілєвій діяльності.

Об'єкт дослідження – соціально-психологічна реабілітація

Предмет дослідження – програма соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвілєвій діяльності.

Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети використано комплекс **методів** наукового дослідження:

- теоретичні методи: аналіз літератури для визначення структурованого опису змісту поняття «соціально-психологічна реабілітація», «соціально-психологічна реабілітація дітей з інвалідністю», порівняння та систематизації виокремлених компонентів соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю; аналіз, синтез, узагальнення під час розроблення програми соціально-психологічної реабілітації програми дітей з інвалідністю в культурно-дозвілєвій діяльності;

- емпіричні методи: діагностичний комплекс для вивчення стану соціалізованості дітей з інвалідністю; експерименти – констатувальний, формувальний і контрольний-аналітичний, завдяки чому відстежено динаміку та перевірено ефективність експериментальної програми соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвілєвій діяльності;

- математико-статистичні – описова статистика, кореляційний аналіз, обробка емпіричних даних, що застосовані для доведення достовірності й ефективності результатів педагогічного експерименту.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота на констатувальному, формуальному та контрольному-аналітичному етапах дослідження виконувалася на базі центра реабілітації для дітей

Вибірку склали 18 дітей з інвалідністю.

Наукова новизна дослідження полягає у доповненні теорії соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю; розробці програми та практичних рекомендацій соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвілєвій діяльності..

Практичне значення одержаних результатів передбачає, що реалізація розробленої програми соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвілєвій діяльності дасть змогу подолати тривожність, деструктивні прояви поведінки дітей з інвалідністю і сприятиме їхній соціальній адаптації та інтеграції в соціум.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, 4 додатків (14 сторінок), списку використаних джерел (34 найменувань, з них 2 - іноземними мовами, 5 Інтернет-сайтів). Повний обсяг роботи становить 70 сторінок, основного тексту - 49 сторінок. Робота містить 7 таблиці і 2 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Соціально-психологічна реабілітація дітей з інвалідністю як психолого-педагогічна проблема

Обговорення теми соціально-психологічної реабілітації стало особливо актуальним у ХХ столітті і було підкріплене численними теоріями та науковими роботами. Вивчаючи роботу професорки Н. Є. Гусак, слід відзначити, що дослідження сфери соціально-психологічної реабілітації почалося в медичному контексті, охоплюючи біологічний, психосоціальний і біопсихосоціальний підходи [1]. Також вона підкреслює, що сучасний науковий дискурс відходить від сприйняття реабілітації як конкретної взаємодії, переводячи її розгляд на макрорівень.

Дослідниця Н. Паніна розробила схему для опису соціально-психологічної реабілітації як соціального інституту та її інституціоналізації. Ця схема виглядає так [2]:

- легітимація реабілітації: розробка плану створення, правил та норм функціонування, а також запровадження санкцій за їх порушення;
- створення інституцій та організацій, відповідальних за підтримання цих правил, зв'язок з іншими соціальними інститутами та їх аналіз;
- змістове наповнення: наявність програм реабілітації, їх ціль та залучення людини в цей процес.

Особливу увагу слід звернути на частину про санкції, де зазначається, що вони стосуються як тих, хто здійснює інституційні функції, так і тих, хто є об'єктами дій [3].

Соціально-психологічна реабілітація не є просто поверненням до попереднього життя після травми, а активізує здатність життєтворення, що включає перепроєктування та реалізацію нових життєвих проектів в різних

сферах життя. Вона базується на чотирьох напрямках: особистому, інструментальному, просторовому та часовому [3].

В останні роки система соціальної реабілітації значно прогресувала. Зокрема, були створені інклюзивно-ресурсні та реабілітаційні центри, запроваджені команди психологічної підтримки та інклюзивні групи у навчальних закладах. У законі про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні соціальна реабілітація визначається як комплекс заходів для повернення до активної участі в суспільному житті. Персональний напрямок спрямований на відновлення цілісності особистості та саморегуляції; інструментальний - на підвищення самоефективності; просторовий - на поліпшення комунікативних навичок та конструктивне вирішення конфліктів; часовий - на переоцінку цінностей та пошук нових життєвих орієнтирів.

Асоціація соціальних працівників визначає соціально-психологічну реабілітацію як процес, що сприяє одужанню, повній інтеграції в громаду та покращенню якості життя людей із різними психічними розладами. Послуги реабілітації є важливою складовою спектра послуг охорони здоров'я і мають базуватися на доказах. Вони допомагають розвинути навички й доступ до ресурсів для успішного задоволення потреб у різних сферах життя.

У своїй книзі «Методичний посібник з питань реабілітації дітей» дослідники Маруніч, Шевчук і Яворовенко підкреслюють основні завдання соціально-психологічної реабілітації. По-перше, важливо визначити, як соціум впливає на травми, їх виникнення та розвиток, що допоможе усунути перешкоди для ефективного відновлення особи в суспільстві. По-друге, необхідно оцінити вплив реабілітаційних заходів та визначити найкращі чинники для успішного відновлення шляхом організації відповідного способу життя, водночас усуваючи негативні соціальні чинники. Також варто дослідити соціальне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та вивчити особливості їхньої комунікації з суспільством, щоб зміцнити соціальні зв'язки [7].

Професор Т.М. Титаренко зазначає, що процес соціально-психологічного відновлення особистості передбачає три етапи: підготовчий, базисний і

підтримувальний. На кожному з цих етапів ефективно використовуються певні реабілітаційні технології, які складаються з відповідних технік. Лише гармонійне поєднання процедурних і технічних аспектів реабілітації з ціннісно-смысловими елементами підтримки та відновлення психологічного здоров'я забезпечує успішне просування по кожному етапу [8].

За словами Титаренко, на підготовчому етапі варто використовувати технології для подолання низької мотивації до життя, активізації ресурсів і стимулювання підтримки оточення. Це включає методи активізації бажання до самозмін, техніки уявлення майбутнього і рефлексії [8].

Доктор соціальних наук Ліберман у своїй книзі «Principles and Practice of Psychiatric Rehabilitation» наголошує, що основна місія соціально-психологічної реабілітації полягає в забезпеченні найкращих методів лікування, психосоціального функціонування та особистісного задоволення. Лікування керується сімома стратегічними принципами: забезпечення нормального життя, структурні зміни для кращого доступу до послуг, орієнтація на індивідуальні потреби, активне залучення підтримки, координація послуг та використання силового підходу [9].

На базисному етапі реабілітації, за словами професора Титаренко, доцільно використовувати технології для відновлення творчого проектування майбутнього, апробації життєвих проектів і реалізації завдань через адаптацію до мирного життя. Для цього рекомендуються техніки, що підвищують відповідальність за власне життя і пробуджують інтерес до нового. Важливо також оцінювати можливості та обмеження, планувати життєві завдання і подолати хаотичність спогадів для оптимізації життєвих практик [8].

У своїй роботі «Наявні та латентні функції» професор Роберт Мертон, фахівець у галузі соціології та соціальної роботи, виокремив кілька ключових функцій соціально-психологічної реабілітації як соціального інституту. Серед них [10]:

- функція зміцнення та відтворення соціальних зв'язків. Мертон підкреслює, що ця функція може реалізуватися через розробку загальнодержавних програм реабілітації;

- інтегративна функція, яка виявляється у формуванні спеціалізованих груп людей, що потребують соціально-психологічної підтримки;
- регулятивна функція, що використовується у розробці законів для надання допомоги тим, хто її потребує;
- інтегративна функція, яка проводить до створення товариств, що підтримують процес реабілітації;
- транслююча функція, що передбачається через підготовку навчальних програм для волонтерів, які працюють у центрах реабілітації;
- комунікативна функція, реалізована організацією тренінгів, інформаційних буклетів та інших просвітницьких матеріалів.

З кінця 20 століття активізувалися дискусії щодо соціально-психологічної реабілітації. Дослідники різних країн працювали над покращенням цього інституту. До цього часу наукові дослідження тривають, методології та нормативно-правові аспекти вдосконалюються.

Різні вчені пропонують ідеї щодо покращення процесу соціально-психологічної реабілітації, обґрунтовуючи необхідність їх впровадження. Державна політика щодо культурно-дозвіллевої діяльності осіб похилого віку та людей з інвалідністю відштовхується від законодавчої бази відповідних країн та рекомендацій міжнародних організацій. Працівники цієї сфери керуються міжнародними документами, як-от Загальною декларацією прав людини (1948) [26], Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права (1966) [27], Конвенцією про захист прав людини (1950) [28] та іншими.

Вважається, що доступ до культурно-дозвіллевої діяльності є невід'ємним правом особи, зокрема для людей похилого віку та осіб з інвалідністю. У США в організацію дозвіллевої діяльності таких осіб залучено численні національні інституції. У Великій Британії цим займається Національна Рада людей похилого віку, в Німеччині - Конгрес старшого покоління, в Канаді - товариства та ради у справах людей похилого віку, а в Японії - Національна федерація клубів літніх осіб [13].

Головним документом, що визначає концептуальний підхід до роботи з людьми з обмеженими можливостями, є «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів», прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у 1993 році. Цей документ акцентує увагу на допомозі дітям, жінкам, літнім людям і багатодітним родинам із двома або кількома видами інвалідності, а також біженцям-інвалідам.

В Україні протягом багатьох років утворилася державна система соціальної підтримки дітей з інвалідністю та дітей з порушеннями психічного та фізичного розвитку. Ця система організаційно розподілена між Міністерством освіти, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством праці та соціальної політики, Міністерством у справах сім'ї та молоді, а також Державним комітетом з фізичної культури і спорту.

Правові основи для задоволення специфічних потреб дітей з обмеженими фізичними та психічними здібностями у сферах соціального захисту, освіти, лікування та соціального догляду регулюються низкою законів, таких як: «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про освіту», «Про пенсійне забезпечення», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про фізичну культуру і спорт», «Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про благодійність та благодійні організації», а також Основами законодавства про охорону здоров'я і культуру.

Основні положення соціальної політики держави щодо людей з інвалідністю відображені у законі «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», прийнятому в березні 1991 року. Цей закон повністю узгоджується з міжнародними документами, передбачаючи медичну, соціально-трудова реабілітацію та адаптацію осіб з інвалідністю, а також гарантії для здобуття освіти на рівні, що відповідає їхнім здібностям. Законом визначено необхідність створення відповідного архітектурно-інженерного середовища та надання житлових пільг. Проте, багато з цих положень не реалізуються на

практиці, що можна пояснити кволим економічним розвитком країни та байдужістю чиновників до проблем осіб з інвалідністю та їхніх сімей.

Організація дозвілля є важливим компонентом послуг соціальної реабілітації осіб зі стійкими фізичними, інтелектуальними та психічними порушеннями. Це визначено у Переліку соціальних послуг для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Основні заходи та форми роботи для організації дозвілля людей похилого віку, людей з інвалідністю та осіб, що перебувають у спеціалізованих закладах, окреслені Державним стандартом соціальної адаптації [11].

Культурно-дозвіллева діяльність як форма послуги соціальної адаптації передбачає використання організаційних методів для допомоги опікуваним у відновленні чи компенсації їхніх втрачених можливостей відповідно до їхніх духовних інтересів та потенціалу. Ця діяльність включає як «соціальне», що направлено на персональну взаємодію для позитивних змін у житті людини, так і «культурно-дозвіллеве», що дозволяє реалізувати духовний і творчий потенціал [12].

У залежності від специфічних характеристик, а також природи фізичних, інтелектуальних та психічних порушень у підопічних, які перебувають у закритих інтернатних установах, можуть виникати різноманітні обмеження в їхній життєдіяльності. Ці обмеження часто стають причинами появи різних форм соціальної недостатності. Наприклад, невміння виконувати функції самообслуговування часто спостерігається у людей, які страждають від психічних захворювань або мають порушення у роботі опорно-рухового апарату. Також існує ряд труднощів з пересуванням. Крім того, на практиці виявлено, що всі категорії підопічних зазнають певних обмежень у здатності до діяльності в цілому. Що стосується освітньої сфери, спостерігаються серйозні ускладнення із здатністю навчатися та сприймати нову інформацію. Орієнтація в просторовому середовищі для них також є викликом. Не варто забувати і про труднощі в комунікації, як усному спілкуванні, так і спілкуванні з застосуванням невербальних засобів. Нарешті, суттєвим є і порушення

здатності контролювати власну поведінку, що може значно ускладнювати процеси соціалізації.

Соціальна реабілітація є комплексним процесом, мета якого полягає у допомозі людям похилого віку та особам з інвалідністю, які проживають в інтернатних установах. Цей процес охоплює численні аспекти їхньої життєдіяльності і включає соціальну адаптацію як складову частину. Основним завданням соціальної реабілітації є відновлення здатності особи до суспільного життя, здійснення самостійних дій та ефективного ведення побуту.

Послуга соціальної адаптації в інтернатній установі являє собою систему заходів, що спрямовані на те, щоб допомогти особі, яка перебуває у складній життєвій ситуації, пристосуватися до прийнятих у її соціальному оточенні норм і правил поведінки.

Що стосується соціально-побутової адаптації, вона орієнтована на відновлення та розвиток навичок самообслуговування, які могли бути втрачені через хворобу чи тривалу бездіяльність. Цей аспект реабілітації також акцентує увагу на підготовці до нових умов проживання в установі. Важливу роль у цьому процесі відіграє створення умов для максимально незалежного існування підопічних.

Процес соціально-побутової адаптації можна розділити на кілька важливих етапів:

- соціально-побутовий комфорт. Це критичний компонент, що відображає рівень забезпечення підопічних комфортними умовами проживання і користування допоміжними приміщеннями. Цей етап включає вивчення підопічними навколишнього середовища, формування вміння адекватно сприймати його та реагувати на зміни;

- навчання. Передбачає розвиток і закріплення навичок у підопічних, а також організацію заходів дозвілля, які якісно наповнюють час перебування в інтернатній установі;

- самообслуговування у побутових умовах. Охоплює дотримання режиму дня, правильне використання лікарських засобів, а також допоміжних приладів і технічних пристроїв.

Такий структурований підхід дозволяє створити передумови для покращення якості життя підопічних та їхньої інтеграції в соціум.

1.2. Особливості соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвілєвій діяльності

Гуманістичний підхід до молодих людей із психофізичними обмеженнями акцентує на свободі, самостійності та активності особистості, а також на її цінностях і здатності до самовираження у різних соціокультурних активностях. Для досягнення найкращих результатів соціокультурної реабілітації підлітків із обмеженнями важливо створити умови для їх культурного зростання. Значущим компонентом цього процесу може стати дозвілля, яке поєднує в собі гру, працю, навчання та спілкування, і стає найсприятливішою сферою для виявлення творчої активності та самореалізації кожної особи.

Аналізуючи педагогічні можливості культурно-дозвілєвої діяльності як інструмента соціально-культурної реабілітації осіб юнацького віку, слід уточнити сутність, зміст і функції дозвілля. Важливо відзначити позицію І. Петрової, яка вважає, що дозвілля є «соціально позитивною творчою діяльністю у сфері вільного часу», що дозволяє людям проявляти свою творчу самодіяльність. Таким чином, дозвілєва активність має бути організована так, щоб заняття сприяли багатогранному розвитку особистості: формуванню високих духовних цінностей, моральних та естетичних почуттів, фізичному вдосконаленню тощо [20, с. 48].

Культурно-дозвілєву діяльність слід організувати для того, щоб допомогти кожній людині перейти від простих і пасивних форм занять у вільному часі до складніших і культурно значущих форм, від «пасивного відпочинку» до «соціальної активності». Дозвілля полягає не в уникненні занять, а у вільній творчій діяльності. Власне, у формуванні художньо-творчої активності кожної людини полягає основна функція дозвілля [21, с. 40].

У спеціальній літературі дозвілля має різноманітні визначення. Воно часто об'єднується з вільним часом, проте не кожна людина має дозвілля. Існують різні трактування цього поняття як діяльності, стану свідомості тощо. Різні підходи ускладнюють розуміння суті дозвілля. Англійське слово *leisure* походить від латинського *ligere* («бути вільним»), французького *loisir* («дозволене»), а також англійського *license* («свобода від правил»). У стародавній Греції *schole* означало серйозну діяльність без тиску необхідності, що згодом вплинуло на освіту [14].

Дозвілля може інтегрувати відпочинок і працю. Більшість дозвілля в сучасному суспільстві пов'язана з різноманітними формами відпочинку, але включає також продовження освіти й волонтерську діяльність.

Концепції дозвілля класифікуються на такі групи [15, с.31]:

- дозвілля як створення, пов'язане з культурним і інтелектуальним розвитком;
- дозвілля як діяльність поза робочими обов'язками;
- дозвілля як час вибору, незалежний від обов'язків;
- інтеграція попередніх концепцій, яка стирає межі між працею та відпочинком.

Отже, дозвілля - це більше ніж просто вільний час або натискання на кнопки для відновлення сил; воно є центральним елементом культури з глибокими зв'язками з життям людини. Вільний час - це той період, який людина може використовувати за власним бажанням, не обтяжена обов'язками, для задоволення особистих потреб і прагнень.

Отже, вивчення дозвілля як унікального сфери взаємодії людини з її соціально-культурним оточенням, та як незамінного чинника культурного розвитку і активізації особистості, відкриває нові можливості для реабілітації людей з інвалідністю різного віку і характеру обмежень. Важливо не плутати поняття «дозвілля» з «вільним часом». Вільний час може перетворюватися в дозвілля, але не повністю його вичерпує. Щодо дозвілля характерними є пасивно-видовищні форми проведення часу, такі як перегляд фільмів і шоу. У дозвіллі зазвичай відбувається споживання культури більше, ніж її створення;

це час, коли людина прагне задовольнити свої потреби у насолоді, розвагах та задоволенні. Дозвілля сприяє розвитку особистості шляхом задоволення різних фізичних, психічних і духовних потреб, які переважно є відновлювального характеру. Це специфічний спосіб соціальної регенерації людських ресурсів, на відміну від природних засобів.

Досвід організації дозвілля для людей з інвалідністю висвітлено в різних джерелах вітчизняної і зарубіжної літератури. Особливої уваги заслуговує культурний проект в США під назвою «Бібліотека вдома» та «Книжки на колесах», що забезпечує доступ до літератури для тих, хто неспроможний самостійно рухатися. У Німеччині програма «Одні двері зачиняються, інші – відчиняються» пропонує підтримку людям з обмеженою мобільністю через різноманітні культурні та розважальні заходи і заняття в клубах [22].

Важливо зазначити, що оптимальні умови, форми і методи організації культурно-дозвіллевої діяльності повинні враховувати психофізичні обмеження та особливості розвитку особистості певних груп інвалідів. Реабілітаційний процес у рамках дозвілля передбачає діагностику соціалізації індивідуумів [23, с. 14].

Аналіз характерологічних особливостей дозвілля дозволяє визначити педагогічні можливості культурно-дозвіллевої діяльності як засобу реабілітації. Це досягається через виконання таких функцій [24, с. 278]:

- психотерапевтична: подолання психічних труднощів, корекція поведінки, зняття психоемоційної напруги;
- рекреаційна: відновлення сил, створення умов для комфортного існування;
- реабілітаційна: фізичне та психічне відновлення здоров'я;
- гедоністична: отримання задоволення та позитивних емоцій;
- комунікативна: розвиток навичок соціальної взаємодії;
- виховна: усунення прогалин у знаннях та стимулювання особистісного розвитку;
- інформаційна: обмін інформацією;
- пізнавальна: розвиток пізнавальних здібностей та інтелекту;

- освітня: здобуття нових знань;
- ціннісно-орієнтаційна: формування світогляду та моральних орієнтирів;
- соціалізуюча: соціальна адаптація та становлення;
- творча: розвиток творчих здібностей.

Реалізація цих функцій можлива лише при доцільній організації педагогічного процесу, що включає особистісний фактор як головний елемент культурної діяльності та збагачене культурне середовище як умову вільного розвитку особистості. Дозвілля має значний виховний і терапевтичний потенціал та завдяки своїй багатогранності може ефективно підтримувати реабілітаційно-виховний процес.

Дозвілля – це не лише набір звичок людини, а й її активна діяльність та динамічна природа. У контексті організації дозвілля, наприклад, в інтернатах, реалізуються ключові функції соціально-культурної діяльності, такі як: розвиваюча, просвітницька, творча і рекреаційно-оздоровча. Культурно-дозвіллева діяльність є важливим чинником соціальної адаптації, дозволяючи гармонізувати відносини мешканців та розвивати їхні соціальні зв'язки. Правильно сплановане дозвілля покращує психічний стан підопічних, піднімаючи настрій, заспокоюючи та пробуджуючи оптимізм [16].

Культурно-дозвіллева діяльність включає художню і технічну творчість, свята, обряди, конкурси, фестивалі, фізичні активності, екскурсії та різні ігри. Це також може бути спокійний відпочинок, такий як читання або перегляд телепередач. Як частина соціальної адаптації, дозвілля сприяє досягненню важливих для підопічних цілей, зважаючи на різноманітність викликів при адаптації через функціональні обмеження.

Один зі найбільш суттєвих аспектів соціальної адаптації через культурно-дозвіллеві заходи – це аналіз існуючих умов життя підопічних: їхніх ідеалів, поведінкових норм та інтересів. Важлива роль відведена мотивації підопічних для участі у заходах. Активність виникає не лише від особистісних змін, але й змін у навколишньому середовищі, що стимулюють розвиток і бажання активної участі. Мотивація постійно змінюється під час оволодіння новими

видами діяльності чи творчості. Оцінка змін мотивації дозволяє визначити реабілітаційний ефект дозвілля для підопічних.

Практика показує, що різні форми культурно-дозвілдової активності мають свої специфічні реабілітаційні впливи на особистість. При організації таких заходів слід врахувати особливості особистості підопічного, його взаємодію із середовищем та форми діяльності, що позитивно впливають на реабілітацію.

Залучення до культурно-дозвілдової діяльності підтримує підопічних у розвитку необхідних комунікаційних навичок для адаптації в інтернатному середовищі. Існують психологічні механізми, що прискорюють цю адаптацію, зокрема через цікаві заняття, які відволікають від хворобливих відчуттів.

Ефективними є індивідуальні програми з тренінгами розумового і фізичного навантаження, що посилюються з часом. Навіть через вивчення стереотипних дій у стандартних ситуаціях людина досягає певної самостійності.

У сучасному контексті важливо аналізувати міжнародний досвід культурно-дозвілдової діяльності з особами старшого віку та з інвалідністю, враховуючи його позитивні й негативні аспекти.

Готовність працівників інтернатних установ, таких як рекреатори, соціальні працівники та фахівці з дозвілля, відіграє ключову роль у роботі з людьми, які мають стійкі фізичні, інтелектуальні та психічні порушення. Важливо, щоб ці спеціалісти враховували соціальні, психологічні та економічні фактори, що впливають на рівень і стиль життя підопічних, їхні бажання та можливості діяти, а також стан психічного та фізичного здоров'я.

Ця група осіб зазвичай переживає значні зміни у світовідчутті, ціннісних орієнтаціях і життєвих інтересах. Основним фактором, що формує їхні соціально-культурні потреби, є стан здоров'я; їхні хвороби часто мають хронічний характер із тривалими патологічними процесами. Велику важливість для підопічних становить проблема проведення вільного часу, яка нерідко стає джерелом соціальної напруги, підсиленої проблемами якості проживання, втратою стимулів до діяльності та погіршенням психологічного стану.

У закордонних країнах фахівці з дозвільної діяльності застосовують різні засоби естетичного впливу, такі як мистецтвотерапія, бібліотерапія та терапія спогадів, які сприяють покращенню психоемоційного стану підопічних. Дозвільні програми в інтернатах можуть проводитися як уранці, так і ввечері, і зазвичай включають групові та масові заняття протягом приблизно трьох годин; індивідуальні форми займають решту часу.

Щоб подолати страхи, тривогу та почуття невпевненості підопічних, культурно-дозвільні заходи повинні бути регулярними. Це дозволяє послідовно досягати позитивних результатів, адже без систематичності особистість може зупинитися в розвитку.

Дослідження показують, що підопічні інтернатів часто страждають від самотності через обмежене спілкування з оточуючим світом, що у свою чергу викликає почуття непотрібності та покинутості. Це може призводити до депресії, замкнутості та небажання брати участь в якусь діяльність. Основна мета культурно-дозвільної діяльності - активізація способу життя підопічних, надання морально-психологічної підтримки, вирішення конфліктів та формування почуття власної гідності.

Зарубіжні дослідники вважають перспективним залучення підопічних до культурно-дозвільної діяльності для підтримки їхньої духовної значущості в суспільстві. Такі заходи допомагають зменшити фактори, що спричиняють передчасне старіння та інші психологічні та фізичні проблеми.

У загальноосвітніх навчальних закладах зміст культурно-дозвільної діяльності орієнтований на розширення демократії й розвитку здібностей учнів. Основна увага надається якісному використанню вільного часу та міжособистісному спілкуванню, яке відіграє важливу роль у формуванні суспільних відносин та інтересів [18, с.234-236].

Формати культурно-дозвільної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах класифікуються на масові, групові та індивідуальні. До масових заходів входять тематичні вечори, сесії запитань і відповідей, конференції, тижні різних предметів, зустрічі з визначними особистостями, огляди, конкурси, олімпіади, туристичні походи, фестивалі та виставки стінної преси.

Найпоширенішими серед таких форм є читацькі конференції, вечори, зустрічі та кінофестивалі. Групова діяльність представлена клубами, гуртками, екскурсіями, походами та класними виховними годинами, причому клуби вважаються однією з найефективніших і найпопулярніших форм. Індивідуальна активність охоплює читання літератури, колекціонування, філателію, нумізматику, гру на музичних інструментах, вишивання та малювання. Ці форми необхідно поєднувати з груповими та загальними, наприклад, для підготовки виступів на конференціях чи участі в конкурсах і олімпіадах. Особливе значення має позакласне читання, яке варто організувати так, щоб воно заохочувало до обговорень і обміну думками.

Методи культурно-дозвіллевої діяльності визначаються як прийоми і способи впливу на аудиторію. Це ті інструменти, які допомагають педагогу досягти мети. В сучасній організації культурно-дозвіллевої діяльності учнів виділяють кілька основних методів [17]:

- ігрові методи й ігровий тренінг. Гра є важливим видом діяльності учнів. Вона виявляє знання й інтелектуальні здібності, показує організаторські навички та творчий потенціал;

- методи театралізації. Цей підхід занурює учнів у безмежний світ сюжетів і соціальних ролей через спеціальну мову спілкування, обряди й ритуали, знайомлячи їх із різними аспектами життя;

- метод змагання виступає важелем для активізації творчої енергії та стимулювання до нового відкриття і самовдосконалення;

- метод рівноправного духовного контакту базується на спільній діяльності дітей і дорослих. У цій системі педагоги та учні є рівноправними членами шкільних клубів і творчих об'єднань;

- метод виховних ситуацій передбачає створення умов для самореалізації та довіри, що спеціально моделюються педагогом;

- імпровізація як методика передбачає несподівані дії без попередньої підготовки. Вона сприяє розвитку практичної та творчої ініціативи.

Отже, організація культурно-дозвіллевої діяльності має вирішальне значення для розвитку дитини. Така діяльність допомагає учням усвідомити

свою унікальність і в той же час відчутти себе частиною громади. Тому її не можна залишати на волю випадку.

Висновки до першого розділу

Сучасне розуміння концепції соціальної реабілітації пройшло довгий і змістовний шлях розвитку, постійно адаптуючись і вдосконалюючись у відповідності з новими підходами та викликами. На початкових етапах ця ідея розвивалася головним чином на базі медичного підходу, згідно з яким Всесвітня організація охорони здоров'я визначала реабілітацію як процес, що має на меті не тільки повернення особи до її попереднього фізичного чи психічного стану, але й сприяння розвитку її фізичних та психологічних можливостей до максимально можливого рівня. Проте з часом підхід еволюціонував, і акценти змістилися з медико-центрованої моделі до соціально-психологічної парадигми, в якій реабілітація сприймається не просто як відновлення робочих функцій, а й як процес повернення індивіда до повноцінної участі у соціальному житті.

Соціальна реабілітація охоплює широкий спектр заходів, серед яких важливе місце займає соціальна адаптація. Особливо це актуально для осіб, що перебувають у спеціалізованих інтернатних установах. У цьому контексті соціальна адаптація включає роботу над відновленням чи розвитком соціальних та професійних навичок, поліпшенням комунікативних здібностей, і водночас створює умови для здатності орієнтуватися у навколишньому середовищі, приймати обґрунтовані рішення та самостійно організовувати повсякденне життя. У сукупності ці елементи формують поняття автономії та здатність жити самостійно в умовах відкритого суспільства, що є основною метою соціальної реабілітації.

РОЗДІЛ. 2. ДІАГНОСТИКА РІВНІВ СОЦІАЛІЗОВАНОСТІ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

2.1. Організаційно-методичне обґрунтування програми дослідно-експериментальної роботи

Наше емпіричне дослідження спрямоване на оптимізацію процесу соціальної адаптації дітей з особливими потребами. Основні завдання включають:

- оцінку рівнів соціальної адаптації дітей з інвалідністю, зокрема особливості їх соціалізації та побутової адаптації;
- формування побутових навичок, таких як дотримання особистої гігієни, одягання, прийом їжі, використання побутової техніки та облаштування житла;
- розвиток навичок орієнтації в суспільстві;
- засвоєння уявлень про чистоту приміщень та основи гігієни;
- підтримку самостійності, охайності та комунікабельності.

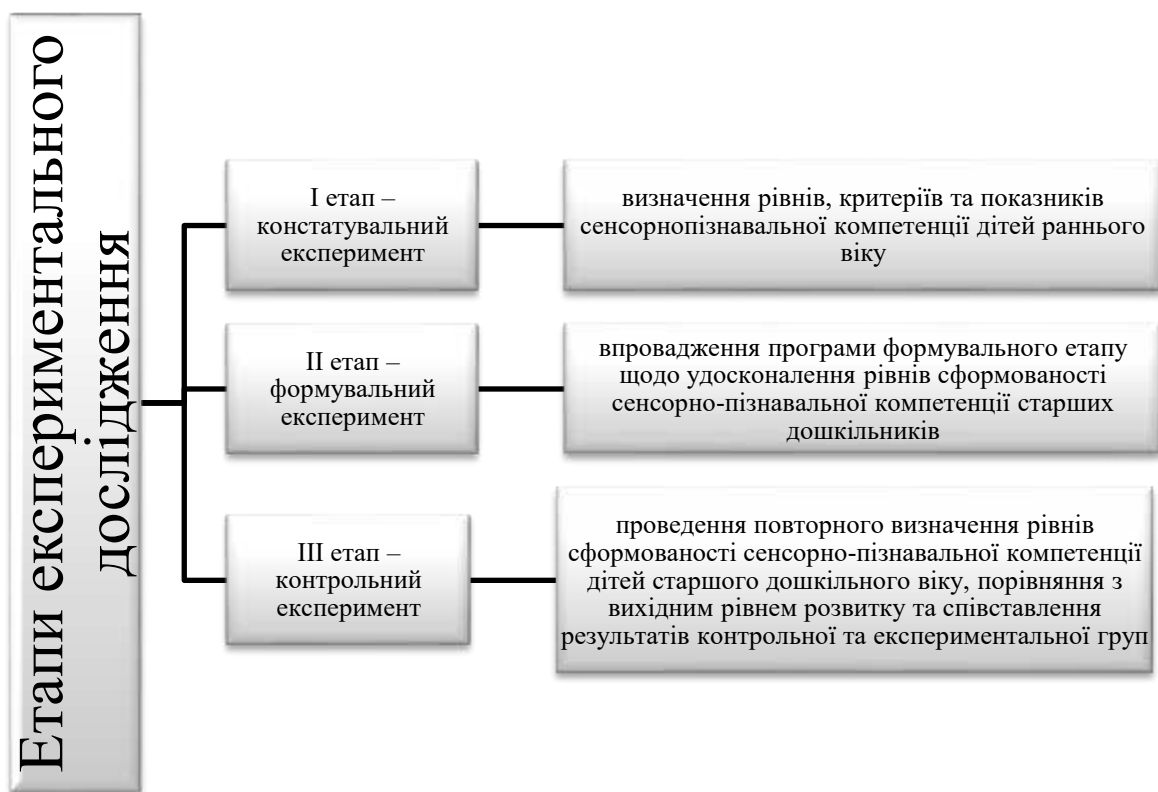

Рис. 2.1. Етапи експериментального дослідження

Дослідження базується на діяльності центру реабілітації для дітей, який надає освітні послуги у форматі приватної молодшої школи.

Центр має такий педагогічний склад:

- директор;
- заступник директора з навчальної роботи;
- заступник директора з виховної роботи;
- заступник директора з матеріально-технічних питань;
- медичний працівник;
- викладачі молодших класів і спеціальних дисциплін: фізичного виховання, образотворчого мистецтва, музики, англійської мови;
- психолог;
- соціальний педагог;
- логопед;
- вихователі групи продовженого дня;
- педагог-організатор.

Соціальна адаптація учнів з інвалідністю є спільним завданням мультидисциплінарної команди цього центру, але провідну роль виконує соціальний педагог. У рамках адаптаційних програм він реалізує такі функції:

- науково-методична;
- соціально-педагогічна;
- виховна;
- культурно-просвітницька;
- корекційно-розвивальна;
- управлінська.

Соціальний педагог приділяє увагу створенню здорового мікроклімату в колективі, гуманізації міжособистісних відносин, підтримці талантів кожного учня, захисту прав і інтересів дітей, організації дозвілля, залученню до суспільно корисної діяльності, а також вивченню специфічних проблем вихованців та їхніх наставників.

Основна сфера діяльності соціального педагога - це робота з мікросередовищем, яка передбачає взаємодію з батьками (законними представниками дитини), дорослими, вчителями, вихователями, психологом та іншими фахівцями, які формують близьке оточення дитини.

Ціллю діяльності соціального педагога є створення умов для всебічного розвитку особистості дитини. Це досягається через виконання таких завдань як соціальний захист учня, допомога у вирішенні різноманітних проблем, налагодження зв'язку між різними структурами освітнього процесу.

Ключові напрямки соціально-педагогічної роботи визначаються освітою та викликами в ній. Для їх діагностики і вирішення залучається вся команда педагогів, включно з працівниками соціально-психологічної служби та батьками.

До функцій соціального педагога належать:

- соціальна та побутова адаптація дітей з обмеженими можливостями здоров'я;
- освітній вплив на поведінку та діяльність дітей;
- діагностика через вивчення особистісних особливостей учня та його соціального оточення;
- організація суспільно корисної діяльності дітей;
- правоохоронно-захисна функція для захисту прав і інтересів особистості.

Соціальний педагог здійснює адаптаційну допомогу, застосовуючи різноманітні види підтримки, які комплексно охоплюють різні аспекти життя дітей та їхніх сімей. Перш за все, це соціально-інформаційна допомога, яка передбачає забезпечення необхідною інформацією з питань адаптації. Вона включає підтримку в освоєнні допомоги від різних соціальних служб та громадських організацій, які надають послуги у цьому напрямку.

Соціально-правова допомога полягає в сприянні реалізації правових гарантій для дітей, особливо в контексті їхньої майбутньої професійної діяльності. Це передбачає підтримку у забезпеченні прав на працю та інші правові можливості. Соціально-реабілітаційна допомога включає надання

реабілітаційних і абілітаційних послуг, які спрямовані на відновлення та розвиток соціальних і комунікативних навичок.

Далі, соціально-економічна допомога має на меті сприяти отриманню матеріальної підтримки, оформленої у встановленому порядку державою. Це особливо важливо для сімей, що виховують дітей з особливими потребами. Медико-соціальна допомога зосереджена на профілактичних заходах та врахуванні особливостей діагнозу під час формування адаптаційних програм, забезпечуючи інтегрований підхід до здоров'я дитини.

Соціально-психологічна допомога спрямована на створення сприятливого мікроклімату навколо дитини, усунення негативних чинників та допомогу в налагодженні конструктивних взаємодій з оточуючими. Нарешті, соціально-педагогічна підтримка акцентує на виправленні педагогічних помилок та створенні умов, які сприятимуть успішній соціальній адаптації й соціалізації учнів з особливими потребами, зважаючи на їхні унікальні освітні вимоги та можливості.

Для організації цілеспрямованої роботи, спрямованої на розвиток адаптаційних можливостей дітей з інвалідністю, необхідно детально визначити конкретні критерії та показники, які відображають рівень їхньої адаптованості. Ці критерії є основою для встановлення початкового рівня адаптованості під час констатувального експерименту і подальшої оцінки ефективності проведених заходів на контрольному етапі.

Аналізуючи наукові дослідження та практичний досвід фахівців, що спеціалізуються в даній галузі, було ідентифіковано основні критерії адаптованості дітей з інвалідністю. Першим критерієм є рівень розвитку побутових навичок, що визначається здатністю до самообслуговування, дотриманням гігієнічних стандартів, вмінням користуватися простими побутовими приладами та виконанням правил безпеки в домашньому середовищі.

Другий критерій охоплює розвиток соціальної поведінки, зокрема, рівень сформованості комунікативних навичок, потребу у взаємодії з оточенням та ступінь соціальної орієнтації та самостійності. Третій критерій оцінює

психологічний стан як відображення адаптаційних можливостей, фокусуючись на рівнях тривожності та агресивності у дітей з інвалідністю.

На основі визначених критеріїв умовно виділено чотири рівні адаптованості: достатній, середній, нижче середнього та низький. Достатній рівень характеризується високим ступенем самостійності у побутових і соціальних навичках. Діти на цьому рівні самостійно управляють своїм повсякденним життям і демонструють низькі рівні тривожності та агресивності.

Середній рівень передбачає часткову самостійність, із можливістю виконувати певні завдання за умов незначної допомоги. У дітей спостерігається певна потреба у комунікації, проте можливості спілкування можуть бути обмеженими. Навички самостійності розвинуті в середньому ступені і потребують мінімальної зовнішньої підтримки.

Рівень нижче середнього вказує на необхідність суттєвої допомоги для виконання побутових завдань та обмежені можливості соціальної взаємодії. У таких дітей високі показники тривожності та агресивності. Низький рівень адаптованості характеризується значною залежністю від зовнішньої підтримки у всіх сферах повсякденного життя та обмеженими комунікативними навичками.

У сучасному суспільстві питання щодо ставлення до дітей з інвалідністю залишається актуальним і доволі суперечливим. Враховуючи цей факт, ми ухвалили рішення провести комплексне дослідження, спрямоване на вивчення умов соціалізації дітей з інвалідністю в різноманітних середовищах. Основним методом нашого дослідження стала експериментальна діагностика рівня соціалізації, що дозволила отримати більш глибоке розуміння цієї проблематики. Було організовано опитування, яке стало важливою частиною дослідницького процесу, дозволяючи зібрати думки та об'єктивні дані від безпосередніх учасників і їх оточення.

Також, діагностуючи ступінь адаптованості, використовувалися такі категорії: повна самостійність у виконанні завдань, виконання із незначною допомогою, виконання зі значною допомогою, і невиконання завдань самостійно. В дослідженні взяли участь 16 дітей віком від 6 до 12 років з

різними порушеннями: інтелектуальними, зоровими, слуховими тощо. Дітей було розподілено на дві групи: контрольна група (КГ) – 8 дітей та експериментальна група (ЕГ) – 8 дітей.

2.2. Діагностика рівнів соціалізованості дітей з інвалідністю

З метою діагностики рівня соціалізації дітей молодшого шкільного віку ми використали методику «Індивідуальний профіль соціального розвитку дитини» (Додаток А) для створення профілю соціального розвитку дітей в групі, результати якої представлені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Соціальний розвиток дітей для визначення рівня позитивної та негативної соціалізації

	КГ		ЕГ	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Позитивна	4	50%	5	60%
Негативна	4	50%	3	40%

Серед учнів, що беруть участь у дослідженні, спостерігається різноманітність рівнів соціальної адаптації. Цей фактор може суттєво впливати на їхню здатність взаємодіяти з однолітками та брати активну участь у житті класного колективу. Наприклад, у контрольній групі виявлено, що 4 учні або 50% мають ознаки негативної соціальної адаптації. Такі ознаки включають значні труднощі у встановленні соціальних контактів, а також відчуття відокремленості від свого оточення. В результаті ці учні можуть демонструвати схильність до ізоляції та показують труднощі у пристосуванні до соціальних умов, що їх оточують.

Водночас інші 4 учні, теж 50%, демонструють позитивний рівень соціальної адаптації. Їхня здатність успішно взаємодіяти з однокласниками та гармонійно інтегруватися у шкільне середовище свідчить про ефективне засвоєння соціальних норм і навичок, необхідних для навчання та спілкування.

Різниця в рівнях соціальної адаптації може бути обумовлена різноманітними факторами. Серед них виділяються індивідуальні особливості кожного учня, якість підтримки з боку вчителів, доброзичливість чи зворотній зв'язок від однолітків, а також особливості організації самого навчального процесу. Особливу увагу слід приділяти дітям з особливими потребами, оскільки вони можуть стикатися зі значними труднощами в адаптації через специфічні виклики, такі як різний рівень сприйняття інформації, обмежені комунікативні навички та потреба у додатковій підтримці. Дещо схожу ситуацію спостерігаємо і в експериментальній групі: негативна соціальна адаптація 3 учнів (40%), позитивна – 5 учнів (60%).

Для виявлення проявів шкільної тривожності ми використовували методику Б. Філіпса (Додаток Б). Результати дослідження особливостей вираженості шкільної тривожності наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Рівень тривожності (за тестом шкільної тривожності Б. Філіпса)

	КГ		ЕГ	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Високий	2	25%	1	12,5%
Підвищений	4	50%	5	62,5%
Нормальний	2	25%	2	25%

У дослідженні було встановлено, що у 25% дітей КГ спостерігається високий рівень шкільної тривожності, в свою чергу у ЕГ цей показник 12,5% що вказує на напружений і негативно забарвлений емоційний стан, в якому вони знаходяться під час розгортання соціальних контактів. Це створює передумови для виникнення і розвитку занепокоєння, тривоги та стресу, пов'язаних з соціальними факторами. Водночас, 50% (КГ) та 62,5% (ЕГ) дітей мають підвищений рівень тривожності, що свідчить про схильність до переживання різних ступенів тривожності під час навчання, тестування, оцінки знань та взаємодії з вчителями і однолітками. Нормальний рівень тривожності спостерігається у 25% дітей (цей показник є однаковий як для КГ та ЕГ), для

яких школа та шкільні вимоги не є травмуючими факторами, що дозволяє їм функціонувати та розвиватися в умовах навчального процесу і встановлювати дружні відносини.

Ми виявили основні причини тривожності у дітей з особливими потребами. Серед них: конфлікт між їхніми потребами; суперечливі вимоги з боку батьків та педагогів; неадекватні вимоги, що не відповідають психофізіологічному розвитку учнів; негнучка система виховання в школі; труднощі в спілкуванні учнів і вчителів; а також обмеженість соціальних контактів через постійне перебування в школі.

В дослідженні оцінки сформованості комунікативних навичок взяли участь 16 дітей (8 дітей КГ та 8 дітей ЕГ), з яких 3 (62,5%) вважали свої комунікативні здібності високими, однак лише 5 дітей (19,2 %), за думкою співробітників, дійсно мали ці навички. Інші отримали оцінки від середнього до низького рівня комунікативних умінь. До того ж, 27 % учасників виявили здатність до самокорекції у виборі неправильних реплік у діалозі, що на 4 % вище, ніж зафіксовано на початковому етапі. У третьому блоці використовувалися навчальні діалоги з побутових текстів, побудованих за принципом «співробітник відділення – дитина» та «дитина – дитина». Як і раніше, спостерігалася виразна емоційність та інтерес дітей до самостійного ведення діалогу. Дані щодо цього показника представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Ступінь сформованості комунікативних вмінь (як умова певної самостійності)

	КГ		ЕГ	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Достатній	2	25%	1	12,5%
Середній	4	50%	3	37,5%
Нижче середнього	1	12,5%	2	25%
Низький	1	12,5%	2	25%

Дані дослідження ступеня сформованості комунікативних вмінь дітей з інвалідністю розподілилися таким чином: КГ - достатній рівень виявлено у 25 % респондентів, середній рівень – у 50 % респондентів; нижче середнього – у 12,5 % дітей та низький – у 12,5 % респондентів. ЕГ: достатній рівень виявлено у 12,5 % респондентів, середній рівень – у 37,5 % респондентів; нижче середнього – у 25 % дітей та низький – у 25 % респондентів.

Вивчення потреби та бажання взаємодії з оточуючими людьми, а також навичок соціальної орієнтації, які відображають рівень самостійності індивіда, здійснювалося через кілька методик. Для цього використовувалися методи спостереження, проведення бесід і анкетування, при цьому особливу увагу приділяли відповідям, отриманим від батьків або законних опікунів дітей. Цей підхід дозволяв зібрати ґрунтовну інформацію, яка потім була використана для аналізу результатів. Отримані дані докладно представлені в таблиці 2.4 та ілюструють основні тенденції та висновки дослідження. Детальніша інформація щодо використаних анкет наведена у додатку Г.

Таблиця 2.4

Ступінь розвитку соціальної поведінки

	КГ		ЕГ	
	Ступінь сформованості комунікативних вмінь, %	Ступінь розвитку потреби у взаємодії з оточенням та навичок соціальної орієнтації, %	Ступінь сформованості комунікативних вмінь, %	Ступінь розвитку потреби у взаємодії з оточенням та навичок соціальної орієнтації, %
Достатній	15%	25%	25%	12,5%
Середній	45%	50%	50%	62,5%
Нижче середнього	30 %	12,5%	15%	12,5%
Низький	10%	12,5%	10%	12,5%

Достатній рівень ступеню сформованості комунікативних вмінь виявлено у 15% дітей КГ та 25 % ЕГ, середній рівень у 45 % та 50%, нижче середнього 30% та 15% та низький рівень у обох груп складає однаковий показник – по 10%.

Дослідження, проведене щодо умов середовища та його впливу на дітей з обмеженими можливостями здоров'я, виявило, що в аналізованому навчальному закладі загалом дотримуються основних принципів інклюзивної освіти. Педагоги цього закладу в цілому обізнані з сучасними методиками інклюзивної педагогіки і мають певний досвід роботи в цій сфері. Також в установі функціонує психолого-педагогічна служба, яка активно надає допомогу та підтримку дітям з особливими освітніми потребами (ООП) і їх сім'ям.

Однак дослідження виявило низку проблем, які потребують уваги і вдосконалення. Зокрема, не всім педагогам закладу вистачає глибоких знань та практичного досвіду для ефективної роботи з дітьми, які мають специфічні потреби у навчанні. Крім того, матеріально-технічне оснащення закладу не завжди відповідає вимогам та потребам цих дітей, що може ускладнювати їхню повноцінну участь в освітньому процесі. Спостережено також недостатню індивідуалізацію підходів до навчання, що означає необхідність розробки адаптованих навчальних планів і підтримуючих стратегій для кожної дитини.

Аналіз отриманих даних констатуєчого експерименту продемонстрував, що серед дітей з особливими потребами виділяються як загальні, так і специфічні характеристики. Рівень їхньої соціальної адаптації може значною мірою залежати як від зовнішніх умов, так і від внутрішніх особливостей кожної дитини. Це підкреслює важливість створення гармонійного та підтримуючого середовища, яке б сприяло оптимальному розвитку кожної дитини і допомагало їм адаптуватися в соціальному контексті..

Висновки до другого розділу

Дослідження особливостей соціальної адаптації дітей з особливими потребами в групах спільного навчання включало аналіз емоційно-психологічного клімату учнівського колективу, рівня шкільної тривожності та соціометричного статусу учасників у групі. Для оцінювання кожного з цих аспектів використовувалися стандартні методики. Отримані результати дозволяють зробити наступні висновки.

Учні описують свої взаємини як дружні, спокійні та ввічливі, що підтверджується аналізом їх емоційного стану. Однак, у дітей з особливими освітніми потребами спостерігається підвищений рівень тривожності, зокрема через переживання соціального стресу, фрустрацію в процесі досягнення успіху, страх самовираження та проблеми у стосунках з учителями. Визначення можливих причин цієї тривожності дає змогу створити ще більш сприятливі умови для навчання та виховання цих дітей у майбутньому.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В КУЛЬТУРНО- ДОЗВІЛЛЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Обґрунтування та реалізація програми соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвілльєвій діяльності

Здатність правильно сприймати і оцінювати партнера у взаємодії є важливою складовою міжособистісних відносин. Відповідно до державних освітніх стандартів, соціалізація учнів з обмеженими можливостями є однією з головних цілей навчально-виховного процесу. Основний принцип державного стандарту освіти для цих учнів – взаємодія з однолітками без подібних обмежень.

Корекційно-розвивальна програма спрямована на актуальне завдання – соціальну адаптацію дітей з особливими потребами. Важливим компонентом цього є навички взаємодії з однолітками. Часто такі діти мають вузьке коло спілкування та обмежений соціально-комунікативний досвід. Програма розроблена для групової роботи соціального педагога з цими дітьми, сприяє покращенню міжособистісних відносин, розвитку комунікативних навичок, формуванню емпатії і адекватної взаємодії із ровесниками. Використання програми в психолого-педагогічній діяльності сприяє адаптації дітей в інклюзивному середовищі [35].

Під час практичної реалізації були проведені заняття за двома напрямками: розвиток комунікативних навичок і соціальної взаємодії. Використано різноманітні методи, такі як ігровий, проєктивний та рухливі ігри.

На початкових заняттях діти не проявляли ініціативу в спілкуванні і виконували завдання пасивно, але згодом ставали більш відкритими, ініціювали контакти та із задоволенням виконували завдання. Рухливі ігри сприяли об'єднанню групи, навчали дітей поступатися одноліткам, бути терплячими та надавати підтримку під час гри. Також були використані ігри для розвитку

емпатії та довіри. Діти виконували творчі завдання у спільній діяльності: малювали спільні картини, ліпили дерево, розмальовували рукавички в парах. Це вчило їх домовлятися і знаходити спільні рішення.

Форми та методи розвитку адаптаційних можливостей дітей з інвалідністю включають:

- арт-терапію
- пісочну терапію
- бібліотерапію
- глинотерапію
- музикотерапію
- сказкотерапію
- комп'ютерні технології
- трудотерапію

Зокрема, арт-терапія є методикою лікування через художню творчість. Сьогодні вона вважається одним із найбільш делікатних та ефективних методів, що використовуються психологами та соціальними педагогами. Існують різні моделі арт-терапії в різних країнах. Важливо зазначити, що ця методика не має протипоказань та обмежень, і знаходить широке застосування як у педагогіці, так і в соціальній роботі та бізнесі.

Арт-терапія дозволяє кожній людині виразити свій внутрішній світ через творчість. Вона надає можливість виразити себе через рухи, кольори, форми, пластику, глину та ландшафт. Корекційні можливості мистецтва для людей з проблемами полягають у створенні нових позитивних переживань та креативних потреб. Активізація потенційних можливостей у художній діяльності є реалізацією соціально-педагогічної функції мистецтва.

Соціально-педагогічний підхід до роботи з дітьми з інвалідністю через мистецтво здійснюється двома шляхами:

- вихованням здатності естетично сприймати дійсність як у повсякденному житті, так і через мистецтво
- діяльністю, пов'язаною з мистецтвом, зокрема художньо-мовленнєвою, музичною, образотворчою та театралізовано-ігровою діяльністю

Арт-терапія сприяє розширенню спілкування дитини, знижує агресивну поведінку, підвищує самооцінку та формує активну життєву позицію. Вона допомагає розвинути самостійність та креативність, активізувати психічні резервні можливості та формувати адекватну поведінку через творчу діяльність.

Види діяльності можуть включати роз'яснення, діалог, показ, гру, ілюстративність та заохочення. Форми діяльності варіюються від індивідуальних до групових.

Реабілітаційний аспект охоплює розвиток тонкої моторики та можливостей інших частин тіла, самовизначення, корекцію психоемоційної сфери, розширення кругозору та сприйняття, а також розвиток пам'яті, уваги, асоціативного та образного мислення.

Бібліотерапія, або лікування книгою, вже давно відома як ефективний спосіб впливу на емоційний, художній та естетичний стан людини. Літературні твори, завдяки своїм образам позитивних і негативних героїв, поринають читача в складні життєві колізії та екстремальні ситуації, завдяки чому люди починають замислюватися, обговорювати, критично аналізувати і навіть брати за приклад для наслідування певних персонажів. Книга здатна діяти як заспокійливе, відволікаючи від буденних справ і відкриваючи простір для роздумів, хвилювань та натхнення. Ось чому книга може виступати потужним стимулом, який не залишає читача байдужим. Одночасно з цим, літературні твори можуть бути корисні для лікування таких психологічних станів, як депресія, дезадаптація або невпевненість у собі [36].

Бібліотерапія включає безліч різноманітних форм діяльності з використанням книжкової продукції. Це можуть бути дискусії, літературні вечори, художнє читання, зустрічі з персонажами творів та їхніми авторами, а також участь у літературних і поетичних клубах та відвідування книжкових виставок або читацьких залів [37].

Реабілітаційний ефект бібліотерапії виявляється в різноманітних аспектах. Вона сприяє розвитку уваги, покращенню пам'яті та формуванню художнього смаку. Окрім цього, відбувається розширення пізнавальної сфери

та кругозору, що задовольняє інформаційні потреби людини і допомагає налагодити комунікативні зв'язки з однодумцями та прилучитися до культури. Бібліотерапія також позитивно впливає на розвиток артикуляційних навичок і мовних можливостей, стимулює формування логічного мислення під час переказу прочитаного.

Казкотерапія являє собою ефективний засіб емоційно-психологічного та педагогічного впливу, а також соціально-морального формування особистості. Вона допомагає активізувати творчий потенціал і розвинути асоціативне образне мислення. У процесі казкотерапії використовуються різні види діяльності, такі як оповідання, перекази та театралізація, які можуть проводитися як у групах, так і індивідуально або навіть на масових заходах [38].

Реабілітаційний ефект казкотерапії включає формування емоційного відношення до персонажів, що допомагає тренувати емоційну сферу людини. Також розвивається здатність проявляти власні позиції в поведінці, що є важливим аспектом соціалізації. Людина може ідентифікувати своє «Я» з тими чи іншими персонажами, отримуючи задоволення від пізнання чарівних і загадкових проявів життя. Колективна участь у спільних діях сприяє залученню до народної художньої культури [39].

Казки можна використовувати в соціально-культурній діяльності у різний спосіб: на святах, у театралізованих виставах, використовуючи їхні фрагменти в конкурсах або шоу-програмах. Літературно-художні заходи та виставки малюнків на казкові сюжети також є популярними формами роботи з казками. Не менш важливими є сімейні вечори, під час яких казкотерапія може не лише розважати, але й зближувати родини.

Спостереження і експертна оцінка вчителів показали, що заняття позитивно вплинули на міжособистісні відносини серед дітей з особливими потребами. Вони навчилися уступати одноліткам, враховувати їхні інтереси, виявляти довіру та співпереживання, а також допомагати одне одному під час спільної діяльності. Діти були задоволені процесом спілкування.

Таким чином, корекційно-розвивальна програма спрямована на оптимізацію відносин дітей з особливими потребами з однолітками, допомагаючи їм успішно взаємодіяти в колективі.

Також, в контексті, програми соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю в культурно-дозвіллевій діяльності було винесено на розгляд наступні ідеї.

З метою популяризації здорового способу життя було вирішено створити футбольну команду. Футболісти прагнуть до активного способу життя та працюють над собою, незважаючи на певні обмеження. Центр придбав лижі, санки, обладнав каток і побудував гірку, що дає можливість учасникам брати участь у зимових забавах.

У центрі працює багато різноманітних гуртків:

- Гурток «АБВГДейка» допомагає адаптуватися до навколишнього світу, навчає писати, читати та рахувати, формує культуру поведінки.

- Гурток «Умілець» розвиває навички роботи з глиною, гіпсом, пластиком і вчить різьблення по дереву.

- Гурток «Батік» навчає різним технікам ручного розпису тканини.

- Гурток «Крою та шиття» формує вміння працювати з тканиною та інструментами для шиття.

- «Танцювальний» гурток.

- «Літературний» гурток.

- Гурток «Умілі ручки».

- Гурток «Мої слухняні іграшки».

- Комп'ютерний гурток.

- Гурток малювання.

Культурно-дозвіллева робота в центрі дуже насичена. Тут є бібліотека, передплачуються газети і журнали, кінозал і відеомагнітофон. Влаштовуються виставки, конкурси і святкові концерти. Щорічно проводяться конкурси та популярні тематичні заходи. Святкуються ювілеї та державні свята.

Основними формами організації культурно-дозвіллевої роботи є урочистості з нагоди державних свят, святкові обіди, релігійні обряди, покази фільмів, зустрічі та вечори відпочинку, а також концерти і виставки.

Заклад активно сприяє формуванню здорового способу життя через психологічну корекцію, медичну підтримку і розвиток самодіяльної активності. Психологічна корекція включає індивідуальні та групові заняття, інтерактивні та релаксаційні форми, тренінги, етичні бесіди і обмін досвідом для підтримки душевного здоров'я.

Тематика заходів охоплює широкий спектр інтересів учасників:

- свята, такі як День врожаю, День Перемоги, релігійні та інші календарні свята;
- концерти з програмами на різноманітні теми;
- вечори з піснями та творчістю проживаючих;
- літературно-музичні вечори;
- розважальні програми і музичні репетиції.

У діяльності клубу «Рукодільниця» реалізовано різноманітні технології художньо-творчої діяльності, що дає учасникам можливість розвивати свої навички в таких ремеслах, як в'язання, шиття м'яких іграшок, а також створення різних декоративних виробів. Для розширення світогляду та натхнення проводяться виїзні екскурсії, які сприяють подальшому розвитку творчого потенціалу підопічних, що перебувають під опікою інтернату.

Центр також забезпечує функціонування театральних, вокальних і хореографічних студій, де кожен учасник може проявити свої таланти. Крім того, працюють текстильно-художні гуртки та гуртки прикладного мистецтва, які додають неабиякої цінності освітньому процесу. Заняття у гуртках етики та естетики допомагають формувати гармонійний розвиток особистості. Організовано роботу бібліотеки з книжковим фондом, що складається з 756 томів, і регулярно отримуються нові періодичні видання. Вокальна група «Романтики» надає можливість учасникам реалізовувати свої музичні здібності.

Для культурно-дозвіллевої реабілітації проводяться різні заходи: конкурси, концерти, фестивалі та танцювально-розважальні програми, що

забезпечують яскраве дозвілля для підопічних. Регулярно організуються масові гуляння і туристичні виїзди на природу, які стали невід'ємною складовою частиною організації дозвілля. Підопічні активно беруть участь у виставках прикладного мистецтва та фестивалях народної творчості, отримуючи позитивні враження та досягнення.

Протягом року багаторазово плануються ознайомчі поїздки з метою вивчення історичних пам'яток міста та регіону. В їх рамках учасники відвідують різноманітні підприємства, краєзнавчі та історико-художні музеї, де щомісяця влаштовуються виставки, що демонструють широкий спектр експозицій.

У вільний час підопічні із задоволенням займаються різними активностями - відвідують читальний зал бібліотеки, малюють картини, грають в шахи, шашки, лото та нарди. Вони також захоплюються настільним тенісом і збиранням пазлів та мозаїк, що сприяє розв'язанню інтелектуальних завдань та розвитку дрібної моторики.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи

Аналіз показав, що головною проблемою є брак спеціалізованого працівника для культурно-дозвілєвої діяльності. Часто цю роль беруть на себе інші співробітники закладу, а також відсутність спеціально обладнаного приміщення, де підопічні могли б збиратися разом.

Для покращення дозвілля та відпочинку підопічних слід вживати таких заходів:

- поетапно закуповувати економічний транспорт для інтернатів, наприклад, автобуси та мікроавтобуси (включаючи варіанти б/у);
- підвищити фінансування для проведення культурних заходів та екскурсій;
- використовувати пенсійні кошти з особистих рахунків для оплати путівок, екскурсій та інших форм дозвілля;

- збільшити видатки на закупівлю спортивного інвентарю і створення спортивних майданчиків;
- забезпечити постійний доступ до спортивних і ігрових кімнат для підопічних;
- скоротити період оздоровлення з 21 дня до 7-10 днів, що дозволить обслуговувати вдвічі більше підопічних;
- розвивати умови для відпочинку в інтернатах, розташованих у курортних зонах;
- для деяких підопічних організувати доступні наметові табори та туристичні походи;
- запровадити прозорий механізм закупівлі путівок та вибору оздоровниць за критеріями ціна-якість.

Окремо варто звернути увагу на відсутність інтернет-сайтів у багатьох інтернатах України або на те, що існуючі сайти часто містять недостатньо інформації про діяльність установи. Важливо впроваджувати політику відкритості і доступності: всі інтернати повинні мати інтернет-сайти з регулярним оновленням і доповненням інформації. Необхідно досліджувати сучасні методи культурно-дозвіллевої діяльності і співпрацювати із закордонними організаціями для навчання спеціалістів у цій сфері.

Україна має зробити значний крок до відкритості, усвідомлення та інтеграції людей з постійними фізичними, інтелектуальними та психічними порушеннями.

З метою визначення ефективності проведеного комплексу заходів, які були розроблені спеціально для того, щоб покращити рівень соціальної адаптації дітей з особливими потребами, було виконано контрольний етап експериментального дослідження. Основне завдання цього етапу полягало в повторному вимірюванні рівня соціальної адаптації цих дітей, а також у порівняльному аналізі нових результатів з даними, отриманими на початковому констатуючому етапі експерименту. Всі передбачені заходи проводилися з респондентами, після чого рівень соціальної адаптації був ретельно виміряний за допомогою тих самих методик, які використовувалися раніше під час

констатуючого етапу дослідження. Одним із ключових аспектів було повторне вивчення проявів шкільної тривожності, що проводилося із застосуванням методики Філіпса, яка дозволила глибше зрозуміти рівень тривожності серед учасників і оцінити ефективність вжитих заходів.

Таблиця 3.1

Соціальний розвиток дітей для визначення рівня позитивної та негативної соціалізації

	КГ		ЕГ	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Позитивна	5	60%	7	75%
Негативна	3	40%	2	25%

Спостерігаємо підвищення рівня позитивної соціалізації серед дітей ЕГ, зокрема рівень негативної соціалізації становить 25%, позитивної – 75%.

Проведення корекційно-розвивальної програми, спеціально розробленої для дітей з особливими потребами, виявилось вельми результативним у зниженні рівня шкільної тривожності серед цієї групи учасників. Як свідчать детальні результати порівняльного аналізу, зафіксованого до і після впровадження програми, зміни в емоційному стані дітей є істотними.

На початку дослідження ми визначили, що високий рівень тривожності мав місце у 20% дітей. Проте, після завершення нашої програми жоден з учасників більше не демонстрував симптомів високої тривожності, тобто цей показник знизився до нуля. Це вказує на високу ефективність програми в усуненні найвищих рівнів тривожності серед цієї категорії дітей.

Щодо підвищеного рівня тривожності, до проведення програми він був характерним для 62,5% дітей. Після участі в програмі цей показник зменшився до 37,5%, що свідчить про помітний прогрес у зменшенні спостереженої тривожності.

Нормальний рівень тривожності, який до початку програми спостерігався у 25% учасників, значно зріс до 63,5% після її завершення. Це підкреслює

позитивний вплив нашої роботи на стабілізацію та зниження рівня тривожності в цілому.

Отже, на основі отриманих результатів можна зробити висновок, що корекційно-розвивальна програма була дійсно ефективною у зменшенні рівнів шкільної тривожності у дітей з особливими потребами. Порівняння показників до і після програми свідчить про значні позитивні зміни в емоційному стані учасників та їх здатності до адаптації в шкільному середовищі. Результати вказують на зниження емоційного напруження та покращення загального емоційного благополуччя, що свідчить про успішність програми.

Ці важливі результати можуть слугувати основою для подальших програмних інтервенцій і розвитку психосоціальних підходів до підтримки дітей з особливими потребами в умовах школи. Ефективність такої програми відкриває нові можливості для забезпечення оптимального психологічного благополуччя для цієї групи учнів.

Таблиця 3.2

Рівень тривожності (за тестом шкільної тривожності Б. Філіпса)

	КГ		ЕГ	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Високий	2	25%	0	0%
Підвищений	4	50%	3	37,5%
Нормальний	2	25%	5	63,5%

На основі отриманих даних можна зробити висновок, що діти з особливими потребами частіше стали перебувати в парах зі своїми однолітками (30%) після участі в корекційно-розвивальній програмі, а також знаходитися поруч із учителем (40%). Це свідчить про те, що вчитель стає важливою фігурою для дитини, а дитина починає ототожнювати себе з учнем, який отримує схвалення від учителя.

Таблиця 3.3

Ступінь сформованості комунікативних вмінь (як умова певної самостійності)

	КГ		ЕГ	
	Кількість	Відсоток	Кількість	Відсоток
Достатній	2	25%	3	37,5%
Середній	4	50%	3	37,5%
Нижче середнього	1	12,5%	1	12,5%
Низький	1	12,5%	1	12,5%

Дані дослідження ступеня сформованості комунікативних вмінь дітей з інвалідністю розподілилися таким чином в ЕГ: достатній рівень виявлено у 37,5% % респондентів, середній рівень – у 37,5% % респондентів; нижче середнього – у 12,5 % дітей та низький – у 12,5 % респондентів.

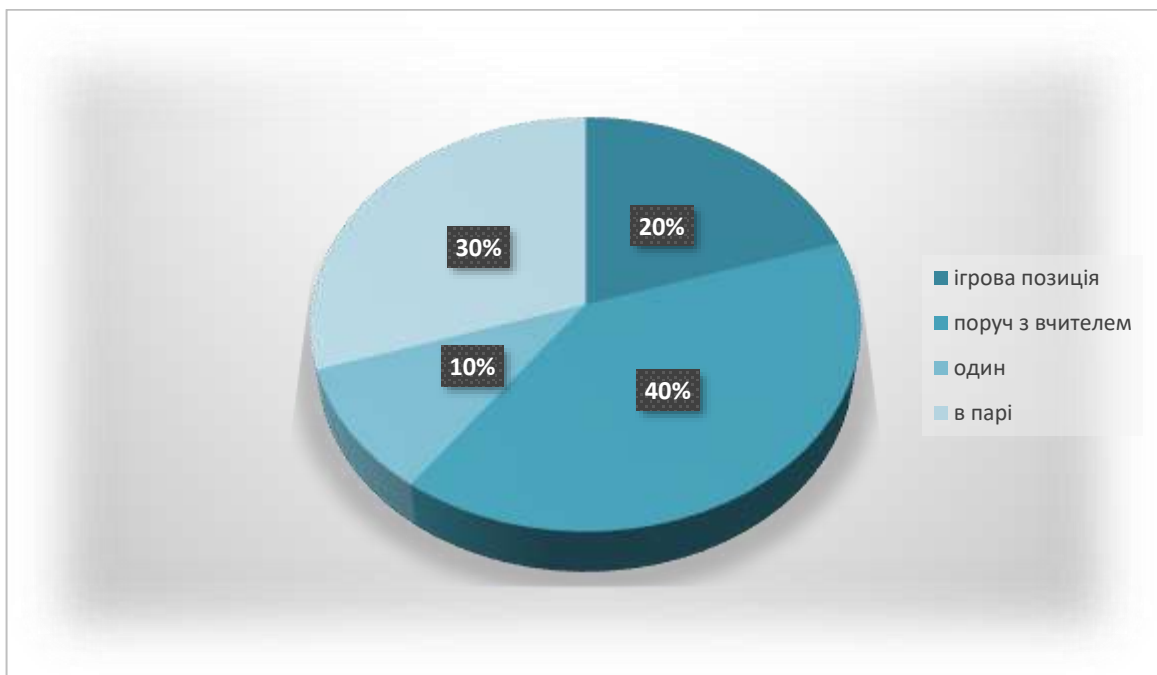

Рис. 3.1. Вибір учнів з особливими потребами на контрольному етапі

У закладі систематично запроваджуються різні моделі адаптації. Організація нових умов для навчання учнів із особливими потребами значною мірою залежить від професійності фахівців, розуміння особливостей розвитку різних категорій таких учнів, а також впровадження ефективних різноманітних моделей адаптації, враховуючи специфіку їх розвитку.

Отже, у центрі уваги перебувають такі аспекти інклюзивності:

- вибір дітей, які можуть бути рекомендовані для інтегрованого навчання, підбір його форм з урахуванням їхнього віку, інтелектуального та особистісного розвитку, соціального оточення, можливостей надання корекційної допомоги та участі батьків у виховному процесі;

- реалізація різноманітних моделей соціальної адаптації;

- наявність адекватної корекційної підтримки для учнів під час соціальної адаптації;

- постійний контроль за розвитком вихованців і ефективністю навчання.

Необхідні умови для успішної соціальної адаптації дітей з особливими потребами забезпечують державні, муніципальні та приватні установи. Школа активно співпрацює з різними організаціями, що надають комплексну допомогу для адаптації вихованців. Співпраця з установами додаткової освіти збагачує життя учнів, дозволяє їм розкрити свої сильні сторони та сприяє самоствердженню і самореалізації.

Аналіз теоретичних досліджень та узагальнення практичного досвіду дали змогу розробити методичні рекомендації щодо соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища (Додаток В). Спільна діяльність усіх учасників процесу виявляється надзвичайно ефективним інструментом для розвитку навичок співпраці та формування важливих соціальних компетентностей у цієї категорії дітей.

Висновки до третього розділу

Особи, які стикаються зі стійкими фізичними, інтелектуальними та психічними порушеннями, належать до найбільш вразливих соціальних груп у суспільстві. Вони потребують особливої уваги та турботи з боку держави, яка має забезпечувати їх соціальну захищеність через спеціалізовані організації та установи, націлені на підтримку цієї категорії населення.

Аналізуючи відносини в учнівському колективі, можна відзначити, що діти частіше схильні вибудовувати зв'язки зі своїми однолітками. Учитель

виступає суттєвою фігурою у цьому процесі, що свідчить про їх позитивну соціально-психологічну інтеграцію. Знання про взаємовідносини між учнями з особливими потребами та їх ровесниками є критично важливим для успішної соціальної адаптації таких учнів.

Після участі в корекційно-розвивальній програмі, діти з особливими потребами стали більш активно взаємодіяти з однолітками. Це свідчить про позитивну соціальну динаміку в інклюзивному навчальному середовищі. Було помічено, що такі діти часто прагнуть бути ближче до вчителя, що підкреслює роль учителя як позитивного впливу на дитину та її самооцінку, водночас покращуючи її загальний стан і навчальну активність.

З огляду на виявлені тенденції, стає очевидним, що вчителі потребують відповідної підтримки та мотивації для покращення взаємодії з дітьми, які мають особливі освітні потреби. Це може включати професійний розвиток у сфері інклюзивної освіти, забезпечення ресурсами для створення дружнього навчального середовища та підтримку у формуванні ефективних комунікацій з дітьми.

ВИСНОВКИ

У відповідності до цілей і завдань дослідження, як зазначено у вступі, було зроблено важливі висновки. Аналіз проблеми соціальної адаптації дітей з особливими потребами в наукових дослідженнях свідчить про актуальність та складність цього питання. Дані вказують на необхідність системного підходу для забезпечення їх повноцінної участі в суспільстві. Визначені фактори, такі як сімейне середовище, освітні можливості та соціокультурні чинники, демонструють важливість розгляду соціальної адаптації як комплексного процесу.

Сучасні наукові напрямки досліджень та розробка стратегій спрямовані на покращення соціальної адаптації дітей з особливими потребами, при цьому акцентують увагу на розвитку культурно-дозвіллевих підходів у сфері освіти та сприянні взаємодії між сім'єю, школою та іншими установами. Такий підхід вимагає впровадження практичних заходів та реформ для покращення соціальної адаптації в сучасному суспільстві.

В рамках дослідження поняття «дозвілля» визначається як державна політика щодо забезпечення прав і гарантій для поліпшення рівня життя та задоволення різноманітних потреб підопічних інтернатних установ. Це передбачає розробку та реалізацію соціальних, рекреаційних і культурно-дозвіллевих програм, формування соціально-культурних інститутів, а також підготовку спеціалістів для роботи з особами зі стійкими фізичними, інтелектуальними і психічними проблемами.

Завдання культурно-дозвіллевої діяльності як соціальної послуги включають усунення причин ізоляваності підопічних, залучення їх до активної участі в культурному житті, а також підтримку дозвілля з урахуванням етнічних, вікових та інших індивідуальних чинників. Для організації таких заходів важливо створити доступне та безбар'єрне середовище з використанням допоміжних засобів для орієнтації, мобільності та комунікації.

Однак для досягнення позитивних змін у цих сферах необхідно, щоб держава забезпечила дві ключові умови: по-перше, залучила високоосвічених

фахівців у соціальну сферу, які здатні ефективно розвивати всі напрямки роботи; по-друге, забезпечила стабільне і достатнє фінансування для залучення таких фахівців. Крім цього, слід підвищити пенсії та соціальні виплати відповідно до реальних потреб людей.

На сьогоднішній день система організації дозвілля в установах опіки в нашій країні переживає етап розвитку і трансформації, з перспективою майбутнього перетворення на багатoproфільну галузь. Цей напрямок має намір досягти якості та ефективності, які відповідають стандартам європейських та інших високо розвинутих країн. За результатами проведеного дослідження були розроблені кілька пропозицій та рекомендацій, що стосуються використання дозвіллевих технологій для осіб, які проживають в інтернатах. Зокрема були запропоновані такі заходи:

- активне використання природно-географічних та ресурсних можливостей у процесі організації дозвілля підопічних;

- рекомендація для інтернатних закладів соціального обслуговування встановити і розвивати тісну співпрацю з громадськими організаціями, з метою висунення спільних грантових ініціатив, що сприятиме більш ефективному використанню ресурсів;

- запровадження інтегративно-комплексних форм організації дозвілля в інтернатних установах соціального обслуговування, що дозволить включити мешканців у соціальне середовище;

- необхідність доповнення типового положення про будинок-інтернат щодо аспектів організації вільного часу мешканців, для забезпечення якісного дозвіллевого обслуговування;

- організація професійного зростання та підвищення кваліфікації фахівців у сфері дозвілля, що займаються цими завданнями;

- активізація зусиль щодо залучення населення та місцевих громад до волонтерського руху у сфері культурно-дозвіллевої діяльності, що може суттєво збагатити спектр доступних програм.

Професіоналізація цього сервісу може відбуватися через залучення фахівців із соціальної роботи, створення сучасної матеріально-технічної бази в

інтернатних установах, введення в штат необхідних спеціалістів. Також важливо робити акцент на престижності роботи в таких закладах, розвиток форм самопомоги і впровадження інноваційних технологій соціального обслуговування. Такий комплексний підхід допоможе не лише зберегти соціальну значимість цих установ, але й значно підвищити якість наданих послуг, що сприятиме подальшому розвитку всієї системи соціального захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гусак Н. Соціальна реабілітація в соціологічному дискурсі: інституційний підхід. Соціальні виміри суспільства. 2011. № 3. С. 175-186. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=svs_2011_3_16 (дата звернення: 07.11.2024)
2. Загороднюк Т. Соціологія Н.В. Паніної: вибрані праці Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2012. № 4. С. 209-214. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=stmm_2012_4_15 (дата звернення: 07.11.2024)
3. Щепанський Я. Елементарні поняття соціології. 2009
4. Чупіна К. О. Соціально-психологічна реабілітація осіб з інвалідністю засобами інклюзивного туризму. Габітус. 2020. №12. Том 1. с. 211-216. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/14069> (дата звернення: 07.11.2024)
5. Титаренко Т. М. Соціально-психологічна реабілітація особистості: етапи, технології, техніки. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2018. №. 41. С. 157-167. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nsspp_2018_41_14 (дата звернення: 07.11.2024)
6. Psychiatric Rehabilitation Association. Retrieved June 21, 2022 from <http://www.uspra.org/about/who-we-are/about-pra>
7. Маруніч В.В., Шевчук В.І., Яворовенко, О.Б. Методичний посібник із питань реабілітації інвалідів. 2006
8. Бочелюк В. Й., Турубарова А. В. Психологія людини з обмеженими можливостями : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 264 с..

9. Liberman. Principles and practice of psychiatric rehabilitation. 2008
10. Концепція Р. Мертона - явні та латентні функції соціальних інститутів. База знаний Allbest. URL: https://knowledge.allbest.ru/sociology/2c0b65635a2ad78a5d43b89421206d37_0.html (дата звернення: 08.11.2024).
11. «Про затвердження Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати»: Наказ Міністерства соціальної політики України від 03.09.2012 № 537
12. «Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації»: Наказ Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 № 514
13. Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах: навч. посіб. / І.В. Петрова. - К.: Кондор, 2005. 408 с.
14. Бичек А., Останіна Н. Дозвілля як соціальна потреба. Збірник наукових доробків студентів-дослідників факультету психології та соціальної роботи / за заг. ред. А. І. конончук. – ніжин : НДУ ім. м.гоголя. 2012. № 4. С. 14–19. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/174/1/224_Zbirnik_Naykovih_dorobkiv.PDF (дата звернення: 06.11.2024).
15. Понукаліна О.В. Соціокультурне значення дозвілля. Сучасна картина світу: суспільство, час, простір. СБ наук. тр. Саратов: Юл, 2001.
16. Про затвердження Методичних рекомендацій з організації культурно-дозвілєвої діяльності для осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю в інтернатних закладах/установах системи соціального захисту населення. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/254/> (дата звернення: 07.11.2024).
17. Величко Р. М. Зміст, форми та методи культурно-дозвілєвої діяльності у загальноосвітньому навчальному закладі. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXVII КАРИШИНСЬКІ ЧИТАННЯ) (м. Полтава, 28-29 травня 2020 р.) / За заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава: Астрая, 2020. С. 163-165.

URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/15297> (дата звернення: 07.11.2024).

18. Яременко Н.В. Дозвіллєзнавство: навчальний посібник. Фастів: «Поліфаст», 2007. – 460 с.

19. Воловик А. Педагогіка дозвілля [Текст]: підручник / А. Воловик, В. Воловик. Харків : ХДАК, 1999. 332 с.

20. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах. Київ : Кондор, 2005. 408 с

21. Соціальна робота з людьми з особливими потребами. Методичні матеріали для тренера / автори-упорядники О. В. Безпалько, І. В.Братусь, Т. Л. Лях; під заг.ред. І. Д. Зверєвої. Практична психологія та соціальна робота. 2002. № 6. С. 33-43.

22. Лемко Г., Бузаш М. Педагогічні можливості культурно-дозвілєвої діяльності як засобу соціально-культурної реабілітації інвалідів юнацького віку. Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи : тези доповідей IV Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 19 квітня 2019 р. Івано-Франківськ: НАІР. 2019. С. 140–143. URL: https://ksptsr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/71/2021/11/ТЕЗИ-ДО-ДРУКУ_2019.pdf#page=140 (дата звернення: 07.11.2024).

23. Соціальна робота з людьми з функціональними обмеженнями (Соціальна робота). Київ : НЦР Zenit, 1999. 22 с.

24. Коваль Л. Г., Зверєва І. Д., Хлєбїк С. Ф. Соціальна педагогіка. Соціальна робота: навч. посібн. Київ : ІЗМН, 1997. 392 с

25. Паскаль О. В. Система культурно-дозвілєвої роботи : навчальний посібник. - 2-ге вид., перероб. та доп. - Одеса : Університет Ушинського, 2022. 146 с. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/13762> (дата звернення: 07.11.2024)

26. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 07.11.2024).

27. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 07.11.2024).
28. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 07.11.2024).
29. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі. Навчально-методичний посібник /авт.: Н. Ярмола, Л. Коваль-Бардаш, Н. Компанець, Н. Квітка, А. Лапін. Київ : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.
30. Гевко І. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. Науковий вісник мну імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. № 1 (64). лютий 2019. С. 52–58.
31. Колосова О. В., Гурал-Пулроле Й. Соціальна адаптація дітей з синдромом дауна. Молодий вчений. 2018. № 5.2 (57.2). С. 49–53.
32. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навч. посіб. Київ: «ТОВ Агенство «Україна». 2019. 300 с
33. Гаяш О. Поради вчителям щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивним навчанням : Методичні рекомендації. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2014. 108 с.
34. Гречко Л. М. Психологічний супровід дітей молодшого шкільного віку з вадами психофізичного розвитку в умовах інтегрованого навчання: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ : Наука, 2008. 20 с.
35. Арттерапія: творчий підхід психотерапії. Rozmova.me. URL: <https://www.rozmova.me/vydy-psykhoterapiyi/artterapiya> (дата звернення: 07.11.2024).
36. Бібліотерапія: 10 Ключових Принципів Лікування Читанням. Психолог Онлайн. URL: <https://psihologonline.pro/biblioterapiya-hlybshe-nizh-prosto-chytannya/> (дата звернення: 07.11.2024).
37. Бібліотерапія. ВУЕ. URL: <https://vue.gov.ua/Бібліотерапія> (дата звернення: 07.11.2024).

38. Казкотерапія: що це таке і як вона допомагає дітям | Статті про дітей. Розвиток та навчання. URL: <https://forkids.org.ua/statti/kazkoterapiya-shho-cze-take-i-yak-vona-dopomagaye-dityam/> (дата звернення: 07.11.2024).

39. Казкотерапія для дітей, методи казкотерапії. Психолог в києві професійні послуги психоаналітика. URL: <https://monjardin.kiev.ua/education/10/skazkoterapiya.html> (дата звернення: 07.11.2024).